

První židovští lékárníci v Praze – část 1.

Tomáš Arndt

Katedra sociální a klinické farmacie, Farmaceutická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Hradec Králové

V tomto referátu je nastíněna problematika unikátní existence specifické židovské lékárny, tzv. Judenapotheke v Praze, jejíž existence trvala v různých formách od středověku do konce 19. století. Její výjimečnost spočívala v tom, že na rozdíl od ostatních lékáren, vlastněných Čechy, nespádala pod kontrolní pravomoc pražské lékařské fakulty. Její činnost byla omezena tím, že se mohla věnovat pouze židovským lékařům a pacientům. Velmi důležitá byla závěrečná éra existence této lékárny, od 18. do 19. století. Právě v této době se totiž stala vlastnictvím významné pražské židovské rodiny Jeittelesů. Do jejich vlastnictví přešla v roce 1725. Za jejich vlastnictví, během panování Josefa II., lékárna obdržela císařské privilegium, které ji povolovalo vydávat léky i nežidovským lékařům a pacientům. Na druhou stranu, na počátku 18. století již i ona spadala pod kontrolu lékařské fakulty. Po celou dobu ovšem lékárna musela mít křesťanského provizora. Její majitelé byli ovšem činní i jinak. Dosáhli vědeckých hodností, zúčastňovali se spolkového života. Jeden z majitelů, Benjamin Jeitteles, se stal prvním tyronem židovského původu v českých zemích. Na historii této lékárny lze dobře ilustrovat emancipaci židovské menšiny v českých zemích v 19. století. Historie židovského vlastnictví lékárny končí v roce 1873, kdy ji zakoupil český lékárník.

Klíčová slova: judenapotheke, Jeitteles, tyrocinální zkouška, privilegium.

First Jewish pharmacists in Prague – part 1

In this paper I decided to outline the problems of the unique existence of the very specific Jewish chemist's shop – so called Judenapotheke in Prague, whose existence lasted in various forms since the Middle Ages to the end of the 19th century. Its exceptionality consisted in the fact, that it – by contrast to other chemist's shops owned by the Czechs – was not controlled by the Medical Faculty of Prague University. Its activities were limited, because it could serve just only for Jewish doctors and patients. The last stage (the 18th and 19th centuries) in the existence of this chemist's shop was very important. Already in the first half of the 18th century (1725) the distinguished Prague Jewish family Jeitteles became the new owner of the chemist's shop. In this era, i.e. during the rule of the Emperor Joseph II, the shop received the Emperor's Privilege, according to it could sell pharmaceuticals not only to the Jews. On the other side, since the beginning of the 18th century it fell within the Medical Faculty of Prague University cognizance. However, for the whole era the shop had to have Christian "provisor". In this connection it is necessary to say that the owners of the shop had many other activities. They got scientific degrees and positions and were very active in the various clubs, leagues and associations. One of the owners of the shop, Benjamin Jeitteles, became the first "tyron" of the Jewish origin in the Czech Lands. The history of this chemist's shop very well illustrates the emancipation of the Jewish minority in the Czech lands in the 19th century. In 1873, when the Czech chemist bought the shop, the history of its Jewish ownership ended.

Key words: judenapotheke, Jeitteles, tyrocinational examination privilege.

Prakt. lékáren. 2013; 9(4–5): 204–205

Úvod

Židé vždy představovali od svého příchodu do Čech v 10. století až do druhé světové války významnou menšinu, jejíž život byl po celou dobu doprovázen pronásledováním a útlakem až do tragického vyvrcholení během holocaustu. Přesto se dokázali Židé, hlavně v 19. a 20. století prosadit ve vědě, umění, podnikání či lékařství. S lékařstvím se paralelně rozvíjelo i lékárenství. V tomto článku bych rád nastínil, jak se začali Židé prosazovat i v tomto oboru. Protože největší židovská komunita byla od začátku v Praze, pojednám o prvních židovských lékárnících v tomto městě.

V historii pražského lékárnictví existovalo několik výhradně židovských lékáren (tzv. Judenapotheke), nacházejících se na území pražského ghetta. Kromě toho, že byly provozovány Židy jako držitelé licence, mohly vydávat léky až do konce 18. století výhradně (alespoň oficiálně) pouze židovským pacientům.

První zmínku o židovském lékárníkovi v Praze nacházíme v pramenech ze 17. století.

V hebrejštině je jméno pro lékárníka „Rokeach“ (ten, kdo připravuje masti). V té době měla Praha jako hlavní město českého království přibližně šedesát tisíc obyvatel. Židé tehdy představovali podstatnou část, odhady o jejich počtu se pohybují na hranici kolem deseti tisíc obyvatel (1). Všichni žili na území ghetta, které se nacházelo na území dnešního Starého Města. Ghetto žilo svým životem připomínaje přeplněný úl. Muselo být v mnoha ohledech soběstačné vzhledem k nepřátelským postojům okolního křesťanského světa. Mimo jiné muselo mít i své vlastní zásobování léky. Ačkoliv není k dispozici příliš indicií o existenci lékárny v ghettu již dříve než v 17. století, dá se předpokládat, že lékárna (či alespoň sklad léků) existovala již dříve.

Je možné se při tomto tvrzení opírat o zmínku o původních privilegiích, která se objevuje v privilegiu („die Prager Judenschaft theils durch die Plundering, theils durch die Auswanderung und die nachgefolgte grosse Feuerbrunst betroffenen Unglücks-Fallen in Verlust gerathene

Privilegium, der von seinem Vater erblich an ihn gediehenen Apotheke zu unserer allerhochsten Bestattung beyzubringen...“), které udělil císař Josef II. židovskému lékárníkovi Hirschlu Mischlu Jeittelesovi roce 1783 (2, 3). Tato privilegia byla ztracena při velkém požáru pražského ghetta v roce 1754 (4). Co nezničil požár, dokonalo následné rabování. Dále je možné předpokládat, že i příprava léků musela podléhat košer předpisům (v té době bylo významné používání živočišných léčiv), tedy nesmělo se používat například vepřové sádlo. I když mohli židovští pacienti kupovat léky v křesťanských lékárnách, v některých případech nemusela být ochota křesťanských lékárníků prodávat léky židům vzhledem k tehdy panujícím názorům příliš velká. Svoji roli hrála i tradiční solidarita a soudržnost židovské komunity.

Židovské lékárny představovaly unikum, protože se nedaly zařadit mezi žádnou skupinu lékáren, které v té době existovaly. V Čechách 17. století existovaly lékárny veřejné a neveřejné.

Široké veřejnosti byly určeny lékárny městské a měšťanské. Městské lékárny byly v budovách, které patřily městu (obvykle radnice) a byly pronajímány lékárníkům nebo je spravoval zkušený provizor. Měšťanské byly v soukromém majetku lékárníka s městským právem, který splňoval příslušná kritéria (občan města, odborná způsobilost, přísaha před komisí, podroboval se vizitacím). Kromě nich existovaly lékárny klášterní, které sice nebyly vysloveně uzavřeny veřejnosti, postupně ale byl stále více výdej jejich léčiv pro veřejnost omezován (5). Dále existovaly lékárny zámecké sloužící k přípravě léků pro příslušnou šlechtickou rodinu a její služebnictvo (6).

První doložený židovský lékárník

První židovský lékárník je doložen v roce 1635. V dokumentech z března 1635 je zmíněn „Zacharias Wenediger Apatykarz“. Přízvisko „Wenediger Apoteker“ upomíná na jeho původní působiště, Benátky. Pocházel tedy, stejně jako první křesťanští lékárníci v Čechách v 13. století, z Itálie (7). Tyto dokumenty se týkaly komplexu tzv. Lichtenštejnských domů. Jednalo se o komplex domů, které patřily pobělohorským exulantům a které tehdejší královský místodržící Karel z Lichtenštejna prodával za sníženou cenu bohatým židovským obchodníkům prostřednictvím svého chráněnce (i spolupracovníka), bohaté hlavy pražské židovské obce, Jakoba Basseviho (byl to první židovský aristokrat v Čechách, měl přídomek z Treunbergu), kteří tak získali majetek i mimo prostor ghetta (8). V těchto dokumentech je zmíněno, že dům židovských tiskařů se právě nacházel vedle domu Zachariáš Wenedigera (9).

Zachariáš Nantua

Dalším lékárníkem je další Zachariáš, tentokrát Zachariáš Nantua, který pocházel z významné židovské rodiny. Jeho bratr Lion Nantua byl lékařem. Rovněž jeden z předků, Josef Nantua, byl lékařem. Jméno Zachariáše Nantuy je zmíněno v dokumentech (v současnosti uložených v Archivu hlavního města Prahy) z roku 1672, kdy jsou zmíněni dědici Zachariáše Nantuy, bývalého židovského lékárníka (9). Při záznamu koupě domu v Libri albus judeorum v roce 1699 bylo i zmíněno, že v domě se lékárna nachází již dlouho. Tyto knihy zachycují především změny ve vlastnictví nemovitostí vlastněných pražskými Židy, ale také záznamy týkající se obchodních a finančních transakcí (10). V záznamu z knize z roku 1667 je již zmíněn jako „Zacharias Nantua Hebraeus Pragensis possessionatus pharmacopola.“ Jeho otec, Elias Nantua, byl vlastníkem

jednoho ze zmíněných domů, prodaných členům židovské obce Karlem z Lichtenštejna (11).

Lékárna Zachariáše Nantuy se nacházela v domě na území ghetta, který patřil jeho rodině. Měl přízvisko „Pessachia Apoteker“ (pesach patří mezi nejvýznamnější židovské svátky, je označován také jako svátek nekvašených chlebů, nesprávně jako „židovské Velikonoce“) (12). Zemřel roku 1664 (13). Zachariáš měl syna Nataniela, označovaného jako Nathaniel Apoteker. Přízvisko Apoteker neznamenovalo, že by byl lékárník, jen tehdy bylo zvykem, že syn měl jako příjmení povolání otce. Nataniel zemřel během morové epidemie v letech 1679–1680.

Jakob Hirsch Apoteker

Dalším židovským lékárníkem v ghettu byl Jakob Hirsch Apoteker (též označován jako Jacob Zwi), o kterém je zmínka v zemském registru Židů v roce 1650. Jeho otcem byl lékař Salomo Hirsch. Ve stejném roce, 1650, koupil se svojí ženou Rachel dům v ghettu od Jacoba Fischla Epsteina, kde měl lékárnu (14). Zemřel v roce 1673 (15). Měl dva syny, Solomona (umírá roku 1685) a Mathiase, a dvě dcery, Pearl a Pessel (obě si vzaly lékárníky). Jakob Hirsch byl významnou a váženou osobou, tomu nasvědčovala i jeho dvacetiletá funkce tzv. gabaie v Pinkasově synagóze („durch zwanzig Jahre Synagogenvorstand“) (16).

Slovo gabai pochází z aramejštiny a označovalo osobu pomáhající s chodem synagógy v různých ohledech (17). V česky psané literatuře se můžeme setkat s termínem šames, pocházejícím z hebrejského slova shamash. Oba jeho synové měli přízvisko Apoteker, ale, stejně jako v případě Zachariáše Nantuy, se nejednalo o lékárníky.

Familie Kisch

V druhé polovině 17. století nastupuje první ze dvou významných starých pražských lékařských a lékárnických rodin, rodina Kischova. Zakladatel lékárnické větve byl Hirsch Kisch, v jeho povolání pokračoval jeho syn Benjamin Wolff Kisch a vnuk David Kisch. Rod Kischů (jedním z vzdálených potomků byl i slavný novinář první poloviny 20. století, Egon Ervín Kisch, známý jako „zuřivý reportér“) pocházel z města Chýše v severních Čechách nedaleko Lokte (v literatuře označované jako Kisch či Chiesh).

Zakladatel, Hirsch Kisch, si vzal za ženu dceru již zmíněného lékárníka, Jakuba Hirsche, Pessel. Aby se jména tchána a zetě nepletla, převzal zeť jako příjmení jméno města, odkud pocházel, Kisch, a byl nadále znám pod jménem Hirsch

Kisch (toto příjmení převzal později i jeho syn a vnuk). Byl synem Jákoeba z Kische (18). O jeho lékárně se objevily zmínky v letech 1685–1686 v již zmíněných obchodních židovských knihách, Liber albus Judeorum. Jeho první působiště neslo název Naftel Karpelis Gewolbe a kromě přípravy a skladu léků tam Hirsch Kisch i skladoval a prodával vzácné koření (19).

Wolff Kisch po smrti otce pokračoval v práci v rodinné lékárně. V roce 1702 se znovu oženil (první žena, Ester, zemřela při porodu). Tři roky předtím, v roce 1699 odkoupil dům i s lékárnou od svého budoucího tchána Jacoba Josefa Leviho (20). Součástí domu byla i lékárna, která, jak bylo zmíněno, z „dávnych časů“. Vzhledem k tomu, že dům v první polovině 17. století patřil Jozefu Nantuovi, příbuznému Zachariáše Nantuy, dá se předpokládat, že se jednalo původně o jeho lékárnu, i když jeho rodina posléze dům nevlastnila. Jak to bylo s provozem lékárny mezi rokem 1672, kdy přibližně Zachariáš Nantua umírá, a rokem 1699, kdy ji koupil Wolff Kisch, zatím není známo. Je ale pravděpodobné, že lékárna byla v provozu. Pro Wolffa Kische už to bylo druhé působiště.

Wolff Kisch umírá během morové epidemie v Praze v roce 1713. Lékárnu měl původně převzít syn jeho švagra Davida Jeittelese, Mischl Loeb Jeitteles. Nicméně lékárna připadla synovi Wolffa Kische, Davidovi, který kráčel v roce 1716 v holdovacím průvodu na počest narození syna císaře Karla VI. jako člen delegace pražských židů oblečen v příslušný slavnostní úbor. David vlastnil polovinu lékárny, druhou polovinu vlastnili jeho bratři. Na zakoupení své poloviny lékárny si vzal hypotéku 1200 rýnských zlatých od židovského lékaře dr. Solomona Gumpertze. Polovinu hypotéky se mu podařilo zaplatit roku 1718 z věna jeho ženy. Aby se zbavil konkurence, odkoupil dříve od Wolffa Furtha jeho řádnou licenci (muselo to být před jeho smrtí, tedy před rokem 1712).

Dokončení článku v příštím čísle.

Tento článek byl podpořen z grantu UK v Praze číslo SVV 267 005.

*Článek přijat redakcí: 12. 4. 2013
Článek přijat k publikaci: 29. 7. 2013*

PharmDr. Tomáš Arndt

Farmaceutická fakulta
Univerzity Karlovy v Praze, Hradec Králové
Heyrovského 1 203, 500 05 Hradec Králové
Arndt@centrum.cz